

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و

نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه

متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشگاه رازی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه روانشناسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی روانشناسی

گرایش عمومی

عنوان پایان نامه

تأثیر نقاشی درمانی بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان پسر کم توان ذهنی

آموزش پذیر

استاد راهنما:

دکتر خدامراد مومنی

استاد مشاور :

دکتر کامران یزدانبخش

نگارش:

هدی اکبری

مهر ماه ۱۳۹۲

دانشکده علوم اجتماعی
گروه روانشناسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته ی روانشناسی گرایش عمومی

نام دانشجو: هدی اکبری

عنوان پایان نامه

تأثیر نقاشی درمانی بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان پسر کم توان ذهنی
آموزش پذیر

در تاریخ	توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه	به تصویب نهایی رسید.
۱- استاد راهنمای پایان نامه	دکتر خدامراد مومنی	با مرتبه‌ی علمی دانشیار
۲- استاد مشاور پایان نامه	دکتر کامران یزدانبخش	با مرتبه‌ی علمی استادیار
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر علیرضا رشیدی	با مرتبه‌ی علمی استادیار
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر فرهاد هژیر	با مرتبه‌ی علمی استادیار

به نام خالقی که شکرگزاری از مخلوقاتش را شکرگزاری خود خواست

و با بخشندگی های بی کرانش سایه ی تاریک منت و ذلت را

به روشنایی نعمت و حکمت ارزانی بخشید

سپاسش می گویم و همواره بنده و حقیر نعمت هایش می مانم

و با تشکر و قدردانی؛

از همکاران عزیزم که با سعه ی صدر و مناعت طبعشان به پرسش هایم پاسخ گفتند و در

سختی هایم یاریم کردند

و کودکان عزیزی که چون فرشتگانی کوچک و با دستانی کوچک نقش دانایی را بر صفحه ی

روزگارم نگاشتند

و اساتیدی که از همان ابتدا علی رغم مشکلات و سختی هایی که برایشان داشتم، دست از یاریم

بر نتافتند و همواره راهنما و گره گشای راهم بودند،

و همسری که در کنارم بود و یاری کرد و هیچ گاه تنهایم نگذاشت

و سپاسگزارم از همه ی کسانی که به هر نحوی اجابت نمودند و از کمک هایشان استفاده ها بردم

این هدیه ی کوچک را تقدیم می کنم

به پدر و مادر مهربانم

ای عزیزانم،

ای کسانی که از ابتدای کودکی در کنارم بودید،

مرا مشق زندگی دادید و راه علم و معرفت را بر من نمایانید

اگر شما نبودید

و بر خواسته ها و آرزوهایتان پا نمی گذاشتید، تا من به خواسته ها و آرزوهایم برسم

و اگر دعای خیر شما بدرقه ی راهم نمی شد

و اگر تکیه گاه و سرپناه سختی ها و مشکلاتم نمی شدید،

هرگز نمی توانستم در این راه توانا باشم و هرگز به چنین موفقیتی نائل آیم

دستان پر از مهرتان را می بوسم

و از جانم، این هدیه ی کوچک را به شما تقدیم می کنم

دوستتان دارم و برای تان سعادت را آرزومندم

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تعیین تأثیر نقاشی درمانی بر مهارت های اجتماعی پسران کم توان ذهنی آموزش پذیر انجام شد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه ی دانش آموزان پسر کم توان ذهنی آموزش پذیر با دامنه ی سن ۸ تا ۱۸ سال واقع در مراکز آموزشی استثنایی شهرستان ایلام بود که پس از تکمیل پرسشنامه ی مهارت های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰)، ۲۰ نفر که پایین ترین نمره را داشتند، انتخاب گردیدند و به صورت تصادفی به دو گروه آزمایش و کنترل تقسیم شدند. گروه آزمایش به مدت ۸ جلسه ی متوالی (هر جلسه ۴۵ الی ۶۰ دقیقه) طبق دستورالعمل به نقاشی کشیدن پرداختند. در زمان اجرای برنامه برای گروه آزمایش، گروه کنترل در فعالیت های عادی کلاس شرکت می کردند. بعد از مداخله یعنی ۱۰ روز پس از آخرین جلسه ی اجرا برای هر دو گروه پس از آزمون به عمل آمد. یک ماه بعد نیز آزمون پیگیری انجام گرفت. طرح پژوهش، آزمایشی از نوع پیش آزمون و پس آزمون با گروه کنترل بود. برای تجزیه و تحلیل داده ها از روش آماری تحلیل کوواریانس استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد که بین میانگین نمرات پیش آزمون و پس آزمون مهارت های اجتماعی در گروه آزمایش و کنترل تفاوت معنی دار وجود دارد. از یافته های پژوهش می توان نتیجه گرفت که نقاشی درمانی در بهبود مهارت های اجتماعی دانش آموزان پسر کم توان ذهنی آموزش پذیر مؤثر است.

واژه های کلیدی: نقاشی درمانی، مهارت های اجتماعی، کم توانی ذهنی

فهرست مطالب

فصل یکم: مقدمه

۱-۱- بیان مساله.....	۲
۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش.....	۵
۱-۳- اهداف پژوهش.....	۷
۱-۴- سؤالات پژوهش.....	۷
۱-۵- فرضیه ی پژوهش.....	۷
۱-۶- تعریف متغیرها.....	۷
۱-۶-۱- تعریف نظری.....	۷
۱-۶-۲- تعریف عملیاتی.....	۸
۱-۲- هنردرمانی.....	۱۱
۱-۱-۲- تعریف هنردرمانی.....	۱۴
۱-۲-۲- تاریخچه هنردرمانی.....	۱۵
۱-۲-۳- تاریخچه هنردرمانی در آمریکا و اروپا.....	۱۷
۱-۲-۴- جایگاه نظریه در هنردرمانی.....	۲۰
۱-۲-۵- روش شناسی و مدت درمان در هنردرمانی.....	۲۲
۱-۲-۶- مزیت های هنردرمانی.....	۲۲
۱-۲-۷- نقاشی و روان درمانی.....	۲۳
۱-۲-۸- نگرش هایی در زمینه ی نقاشی کودکان.....	۲۵
۱-۲-۲- کم توانی ذهنی.....	۲۷
۱-۲-۲- طبقه بندی کودکان و نوجوانان با کم توانی ذهنی.....	۲۹
۱-۲-۳- رشد اجتماعی.....	۳۵
۱-۲-۳- دیدگاه های مختلف رشد اجتماعی.....	۳۶
۱-۲-۳- مهارت های اجتماعی.....	۴۱
۱-۲-۳- مهارت های اجتماعی در کودکان کم توان ذهنی.....	۴۲
۱-۲-۳- فهرست مهارت های اجتماعی.....	۴۴
۱-۲-۴- پیشینه ی پژوهشی.....	۴۶
۱-۲-۴- پژوهش های انجام گرفته در زمینه ی مهارت های اجتماعی.....	۴۶
۱-۲-۴- پیشینه ی پژوهش های مرتبط با نقاشی درمانی.....	۴۸
۱-۳- طرح پژوهش.....	۵۹
۱-۳-۲- جامعه آماری.....	۵۹
۱-۳-۳- نمونه و روش نمونه گیری.....	۵۹
۱-۳-۳- ملاک ورود و خروج.....	۶۰
۱-۳-۴- ابزار پژوهش.....	۶۰
۱-۳-۴- پرسشنامه مهارت اجتماعی SSRS.....	۶۰

- ۳-۴-۲- برنامه ی نقاشی درمانی..... ۶۲
- ۴-۱- یافته های توصیفی..... ۶۹
- ۴-۲- یافته های مربوط به فرضیه و سؤال های پژوهش..... ۷۱
- ۴-۳- همگنی رگرسیون..... ۷۱
- ۵-۱- بحث و نتیجه گیری..... ۸۵
- ۵-۲- محدودیت های پژوهش..... ۹۰
- ۵-۳- پیشنهادات پژوهشی..... ۹۰
- ۵-۴- پیشنهادات کاربردی..... ۹۱

فهرست اشکال

- نمودار ۱-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و پس آزمون مهارت اجتماعی گروه های آزمایش و گواه.....۷۳
- نمودار ۲-۴- مقایسه نمرات میانگین پیش آزمون و پس آزمون مهارت اجتماعی در زمینه خویشن داری گروه های آزمایش و گواه.....۷۶
- نمودار ۳-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و پس آزمون مهارت اجتماعی در زمینه قاطعیت گروه های آزمایش و گواه.....۷۶
- نمودار ۴-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و پس آزمون مهارت اجتماعی در زمینه همکاری گروه های آزمایش و گواه.....۷۷
- نمودار ۵-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و پیگیری مهارت اجتماعی گروه های آزمایش و گواه.....۷۷
- نمودار ۶-۴- مقایسه نمرات میانگین پیش آزمون و پیگیری مهارت اجتماعی در زمینه خویشن داری گروه های آزمایش و گواه.....۸۱
- نمودار ۷-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و مرحله پیگیری (یک ماهه) مهارت اجتماعی در زمینه قاطعیت گروه های آزمایش و گواه.....۸۱
- نمودار ۸-۴- مقایسه میانگین نمرات پیش آزمون و پیگیری مهارت اجتماعی در زمینه همکاری گروه های آزمایش و گواه.....۸۳

فهرست جداول

- جدول ۳-۱- طرح کلی پژوهش..... ۵۹
- جدول ۴-۱- میانگین و انحراف معیار نمره مهارت اجتماعی گروه های آزمایش و گواه در مراحل پیش آزمون، پس آزمون و پیگیری..... ۷۰
- جدول ۴-۲- نتایج آزمون لوین در مورد پیش فرض تساوی واریانس های نمره ها متغیرهای تحقیق دو گروه در جامعه..... ۷۱
- جدول ۴-۳- نتایج آزمون بررسی پیش فرض همگنی شیب های خط رگرسیون متغیرهای تحقیق دو گروه در جامعه..... ۷۲
- جدول ۴-۴- نتایج تحلیل کواریانس یک راهه بر روی میانگین نمرات پس آزمون مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۲
- جدول ۴-۵- نتایج تحلیل کواریانس چند متغیری (آنکوا) بر روی میانگین نمرات پس آزمون مؤلفه های مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۴
- جدول ۴-۶- نتایج تحلیل کواریانس یک راهه در متن آنکوا بر روی میانگین نمرات پس آزمون مؤلفه های مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۴
- جدول ۴-۷- نتایج تحلیل کواریانس یک راهه بر روی میانگین نمرات پیگیری مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۸
- جدول ۴-۸- نتایج تحلیل کواریانس چند متغیری (آنکوا) بر روی میانگین نمرات پیگیری مؤلفه های مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۹
- جدول ۴-۹- نتایج تحلیل کواریانس یک راهه در متن آنکوا بر روی میانگین نمرات پیگیری مؤلفه های مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل پیش آزمون..... ۷۹
- جدول ۴-۱۰- نتایج تحلیل کواریانس برای مقایسه نمرات پس آزمون مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل ویژگی های فردی..... ۸۲
- جدول ۴-۱۱- نتایج تحلیل کواریانس برای مقایسه نمرات پیگیری مهارت اجتماعی پسران کم توان ذهنی گروه های آزمایش و گواه با کنترل ویژگی های فردی..... ۸۳

فصل یکم

مقدمه

۱-۱- بیان مساله

با توجه به تعریفی که در DSM-IV-TR وجود دارد، کم توانی ذهنی حالتی است که در آن کارکرد هوش عمومی فرد به میزان چشمگیری زیر حد متوسط باشد و به طور همزمان سبب تخریب رفتارهای انطباقی او گردد و شروع این اختلال قبل از سن ۱۸ سالگی باشد. کودکان کم توان ذهنی از جمله کودکانی هستند که در رفتارهای سازمانی ضعف عمده ای دارند؛ به گونه ای که انجمن کم توان ذهنی آمریکا^۱ دو ویژگی برجسته ی کم توانی ذهنی را محدودیت قابل ملاحظه در کارکرد شناختی و رفتارهای سازشی می داند. در واقع ضعف عمده در رفتار سازشی کودکان کم توان ذهنی بر زندگی روزمره ی آنان تأثیر می گذارد و توانایی پاسخ دهی آنان را به محیط یا یک موقعیت خاص تحت تأثیر قرار می دهد (انجمن کم توان ذهنی آمریکا، ۲۰۱۰، ص ۴۹).

تعداد قابل توجهی از دانش آموزان کم توان ذهنی به دلیل محدودیت شناختی (در حوزه ادراک، حافظه و توجه) در زمینه ی مهارت های اجتماعی و یادگیری مفاهیم پیچیده، متناسب با سن خود عمل نمی کنند. در ضمن بررسی های متعدد نشان می دهد که کمبود مهارت های اجتماعی تأثیری منفی بر کارکرد تحصیلی دانش آموزان دارد (ری و الیوت^۲، ۲۰۰۶)، در روابط بین فردی و حوزه های رفتاری-عاطفی مشکل ایجاد می کند (راندی و مسل^۳، ۲۰۰۸)، مشکلات یادگیری را تشدید می کند، مانع پیشرفت کودک می شود، منجر به عواقب نامطلوب در دوران تحصیل شده، سازگاری دانش آموزان را کاهش می دهد (اوا^۴، ۲۰۰۳) و به طور کلی دانش آموزان را با ناتوانی در تمامی امور مواجه می نماید (هایت و فیلر^۵، ۲۰۰۷) همچنین در دانش آموزانی که قادر به انجام خواسته های کلاسی نیستند، احساس های ناخوشایندی مانند عدم کفایت، اضطراب، کاهش انگیزش و ناسازگاری های رفتاری تولید می کند (لوین و بارنیگر^۶، ۲۰۰۸). مهارت های اجتماعی اغلب به عنوان مجموعه ای پیچیده از مهارت ها در نظر گرفته شده اند که ابعادی مانند ارتباط، حل مسأله و تصمیم گیری، جرأت ورزی، تعاملات با همسالان و گروه و خودمدیریتی را شامل می شود (کالب و هانلی-مکس ول^۷، ۲۰۰۳؛ آیدوگان^۸ و همکاران، ۲۰۱۰). رفتارهای اجتماعی

1. American Association of mental retardation

2. Ray & Elliott

3. Randy & Michelle

4. Eva. B

5. Hyatt & Filler

6. Levine & Barring

7. Kolb & Hanley-Max well

8. Aydogan

مناسب، پایه های سازش یافتگی شخصی و اجتماعی را در زندگی تشکیل می دهند. مهارت های اجتماعی یک فرد، بر توانایی او در بازی کردن، یادگیری، کار و مشارکت و فعالیت های تفریحی در طول زندگی تأثیر می گذراد (گرشام وان و کوک^۱، ۲۰۰۶؛ به نقل از حسن خانزاده، ۱۳۸۹).

از جمله کارهایی که در زمینه ی کسب و اصلاح مهارت های اجتماعی در کودکان با کم توان ذهنی صورت گرفته است، آموزش مبتنی بر قصه در قالبی مأنوس و غیر تهدید کننده می باشد که باعث افزایش آگاهی و بینش کودک می شود، چرا که کودک خودش و مسائل زندگی را در روایت دیگران مشاهده کرده و درک بهتری از خود و مشکلاتش و راه های مقابله با آنها و راه حل های جایگزین پیدا می کند (صاحبی، ۱۳۸۹). بر اساس مطالعه های مختلف می توان مشاهده کرد که پژوهش های فراوانی به صورت آموزش مهارت های اجتماعی به این کودکان صورت گرفته که نتایج همه ی آنها حاکی از آن است که آموزش مهارت های اجتماعی باعث کاهش مشکلات رفتاری و بهبود مهارت های اجتماعی در این دانش آموزان شده (مللی، ۱۳۸۶).

یکی دیگر از راهبردهایی که برای بهبود مهارت های اجتماعی کودکان کم توان ذهنی انجام شده اثربخشی بازی های گروهی بر مهارت های اجتماعی است که بازی مداخله ای مخصوص کودکان است که نسبت به روش های دیگر امتیاز برجسته ای دارد؛ نخست آن که وسیله بیان و ارتباط در کودک است و بازی، استفاده از بسیاری مهارت هایی که برای پیشرفت تحصیلی لازم است مانند حل مسأله، زبان داستانی، تفکر، فهم داستان را دربردارد. پژوهش های انجام گرفته در زمینه اثربخشی بازی بر بهبود مهارت های اجتماعی بر روی جمعیت های مختلف، به کارایی این روش اشاره نموده اند (آرن^۲، ۲۰۱۲).

هدف نهایی سازگاری اجتماعی عقب ماندگان ذهنی، داشتن کفایت و توان زندگی اجتماعی در جامعه است. نمایش درمانی از جمله روش هایی است که در بین انواع تکنیک های توانبخشی، کاردرمانی و روان شناسی به لحاظ تربیتی، آموزشی و درمانی، ارزش زیادی دارد که در مورد تقویت مهارت های اجتماعی نیز بازخورد مثبتی داده است. در واقع در فرایند نمایش پتانسیل هایی وجود دارد که موجب بهبودی عاطفی- اجتماعی به خصوص در افراد کم توان می شود (جیندال^۳، ۲۰۱۰).

پژوهش ها نشان می دهند که هنردرمانی^۴ در دو بخش پیشگیری و بهداشت روان مورد استفاده قرار می گیرد. در حیطه درمان با هدف تخلیه ی هیجانی و رسیدن به آرامش، مواجهه با تعارضات خود، کسب آگاهی، افزایش بینش و سازگاری به کار می رود. در بخش پیشگیری، کاربرد هنر وسیع تر می شود و آموزش و پرورش کودکان عادی و استثنایی، افزایش اعتماد به نفس در نوجوانان و پیشگیری از پرخاشگری به آن ها، آموزش موارد تربیتی، اجتماعی و فرهنگی در جهت رشد شخصیت فردی و اجتماعی و شکل

^۱. Gresham, Van & Cook

^۲. Uren

^۳. Jindal

^۴. Art therapy

گیری هویت کودک و پرورش خلاقیت را در برمی گیرد (نژادی پیرله ورد، ۱۳۸۵). تحقیقات نشان داده اند هنردرمانی نیز به شکل های مختلفی مانند نقاشی درمانی، نمایش درمانی، نمایش عروسکی، فیلم درمانی، موسیقی درمانی و حرکات موزون برای درمان و پیشگیری از عوامل نابهنجار روان شناختی به کار می روند (کریمنس^۱، ۲۰۱۲). هنردرمان گران، استفاده از هنر را در کمک به رشد مناسب تعاملات و کاهش تمایلات پرخاشگرانه بسیار مؤثر می دانند (کاپلان، ۲۰۰۷).

نقاشی و طراحی از مهم ترین عوامل در بیان مقاصد، افکار، عقاید و نیازهای درونی بشر محسوب می شود. نقاشی ابزاری برای برون فکنی، تخلیه هیجانی، ارائه افکار و نشان دادن احساسات، تعارضات و تمایلات درونی است. از گذشته های دور تاکنون همواره روانشناسان، معلمان، کارشناسان توانبخشی و همه ی افرادی که به نحوی با کودکان استثنایی سروکار دارند به دنبال راهی برای حل مسائل و مشکلات و شناخت نقایص درونی این کودکان بوده و هستند و از آنجا که این گونه کودکان برخلاف کودکان عادی در بیان بسیاری از خواسته ها، هیجانات و مشکلات خود با دشواری هایی روبرو هستند، هنر و به ویژه نقاشی می تواند به منزله ی راه حل مناسبی برای آن ها باشد و در واقع هنرهای تجسمی چون نقاشی می تواند راه حل مرثری با مشکلات را به متخصصان بالینی، توانبخشان و روانشناسان نشان دهد. نقاشی کودک در اصل یک پیام است و به عنوان ابزاری است که آنچه را که او نمی تواند به لفظ آورد، از طریق آن به ما انتقال می دهد؛ در واقع با ابزاری چون نقاشی، کودک همه ی مسائل زندگی خود را به تجربه آورده، خود را می آزماید و «من» خویشتن را بنا می کند. خطوط ترسیمی انعکاسی از دنیای عاطفی و هیجانی اوست و نقاشی به منزله جهانی است که به موزات افزایش هوشیاری و دگرگونی کودک متحول می گردد (دادستان، ۱۳۸۴).

نقاشی در کودکان کم توان ذهنی همچون کودکان عادی بسیار مهم است و آموزش آن در قالبی چون هنردرمانی و نقاشی درمانی می تواند موجب تسهیل یادگیری و آموزش مهارت های اجتماعی، مهارت ابراز وجود، اعتماد به نفس، کاهش استرس و اضطراب، ایفای نقش و نیز افزایش قدرت شناخت و ادراک در این دسته از کودکان شود. علاوه بر افزایش قدرت درک و شناخت، با کمک نقاشی در کودکان کم توان ذهنی این هنر تجسمی می تواند به لحاظ انعطاف پذیری و دارا بودن حس زیبایی شناختی در برنامه های درسی کودکان کم توان ذهنی انعطاف پذیری ایجاد کرده و یادگیری آن ها را در مهارت هایی چون خواندن، نوشتن و محاسبه افزایش دهد (کیس و دالی، ۲۰۰۸، کیس، ۲۰۰۶؛ اندریاس، ۲۰۰۵).

با توجه به اینکه پژوهش هایی که در زمینه ی نقاشی درمانی با کودکان کم توان ذهنی انجام شده بیشتر تأکید بر کاهش عوامل روانشناختی منفی مانند پرخاشگری و ... داشته اند و همچنین ضعفی که این کودکان به علت محدودیت های شناختی در زمینه ی مهارت های اجتماعی (متناسب با سن خود) دارند و

¹ . Crimmens

توجه به این مهم که آموزش مهارت های اجتماعی به عنوان یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش کودکان استثنایی می باشد، انجام پژوهش های بیشتر در این زمینه لازم به نظر می رسد. هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر نقاشی درمانی بر مهارت های اجتماعی دانش آموزان پسر کم توان ذهنی است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

مهارت های اجتماعی کودکان می تواند تأثیر شگرفی در کارکردهای انطباقی، تحصیلی، کیفیت زندگی و توان بالقوه ی آنان برای زندگی و آموزش در محیط با حداقل محدودیت داشته باشد. افراد کم توان ذهنی اغلب در مهارت های اجتماعی و انطباقی کمبود دارند، در کوتاه مدت و دراز مدت نتایج منفی ناشی از آن را بروز می دهند و دچار مشکلات شدیدتر در نوجوانی و بزرگسالی خواهند شد. تعداد زیادی از دانش آموزان کم توان ذهنی با کمبود مهارت های اجتماعی مواجه هستند که این خود بر کارکرد تحصیلی، روابط بین فردی و حوزه های رفتاری- عاطفی و سازگاری دانش آموزان تأثیر منفی می گذارد و باعث ایجاد احساس های ناخوشایندی مانند کاهش انگیزش، عدم کفایت و اضطراب می شود (لوین و بارنیکه، ۲۰۰۸). کودکان کم توان ذهنی، مانند کودکان دیگر، دارای شماری از نیازهای اساسی هستند. با آنکه تمایل به امنیت یا احساس تعلق در همه ی کودکان قوی است (احتمالاً در کودکان کم توان ذهنی قوی تر است زیرا احساس امنیت و تعلق آن ها با شکست در گروه اجتماعی شان سرکوب شده است)، هنگامی که کودکی از سازش یافتن با برنامه ای که اجتماع برای او طرح کرده ناتوان است، نمی تواند خود را جزیی جدایی ناپذیر از آن گروه اجتماعی قلمداد کند. یکی دیگر از نیازهای این کودکان احساس موفقیت و یا شایستگی است. کودکان کم توان ذهنی در موقعیت هایی قرار داده شده اند که از آن به تناسب معیارهای پایه تحصیلی خود به موفقیت دست یابند. پدران، مادران و آموزگاران آن ها بیش از حد توانایشان و یا رفتاری همانند دیگران از آن ها انتظار داشته اند و هر گاه نتوانسته اند موفق شوند یا از خود سازگاری نشان دهند، به دیده ی حقارت نگریده شده اند. از این رو، میل به احساس شایستگی از راه کسب موفقیت نیز در کودکان کم توان ذهنی سرکوب شده است (شانتر^۱، ۱۹۸۳ و گروسمن^۲، ۱۹۸۳). اسکلاس و همکاران (۱۹۹۰)، به نقل از لاول^۳ و باربارا^۴، ۱۹۹۲) آموزش مهارت های اجتماعی را به دلایل زیر به عنوان بخشی از برنامه آموزشی دانش آموزان کم توان ذهنی معرفی کرده اند-

۱- دانش آموزان کم توان ذهنی در زمینه مهارت های اجتماعی کمبودهایی دارند و کمترین توجه را از همسالانشان دریافت می کنند.

1. Shantz

2. Grossman

3. Lowell

4. Barbara

- ۲- دانش آموزان کم توان ذهنی به دلیل کمبودهای مهارت های اجتماعی بیشتر دست از کار می کشند.
- ۳- دانش آموزان کم توان ذهنی به دلیل کمبود مهارت های اجتماعی ، کمتر در فعالیت های مدرسه شرکت می کنند.
- ۴- دانش آموزان کم توان ذهنی در یادگیری مهارت های اجتماعی به کمک تجربه های جانشینی مشکل دارند.

مرور پیشینه رشد اجتماعی و روانشناختی کودکان کم توان ذهنی نشان می دهد که در مقایسه با همسالان عادی تفاوت هایی در رشد دارند. کودکان کم توان ذهنی در رشد زبان و همچنین اکتساب زبان نسبت به کودکان عادی تفاوت یا تأخیر فراوانی دارد که این خود فرصت تعامل اجتماعی را محدودتر می کند. نداشتن اعتماد به نفس کافی و ترس از عدم پذیرش توسط دیگران و احساس حقارت به سبب قادر نبودن در هماهنگی ساختن خود از نظر رفتار و گفتار و ابراز غیر صحیح هیجانات و عواطف در فرد کم توان ذهنی ایجاد اضطراب می نماید. این اضطراب منجر به گوشه گیری وی می شود. بنابراین ناکامی ناشی از ارتباط ضعیف، می تواند منجر به مشکلات رفتاری یا هیجانی برای افراد کم توان ذهنی شود و بر رفتار و ارتباطات و انگیزش آن ها اثر بگذارد. از آن جایی که مهارت های ارتباطی برای یادگیری تحصیلی ضروری هستند وقتی این گونه مهارت ها تحت تأثیر قرار می گیرند، پیشرفت تحصیلی نیز متأثر می شود.

بیان حال و نگرش ها و افکار برای کلیه ی کودکان مشکل است و اغلب کودکان نمی توانند احساسات و خواسته های خود را به طور صحیح بیان نمایند. این امر در کودکان کم توان ذهنی بسیار مشکل تر می باشد و این مسأله ممکن است منجر به افسردگی، اضطراب و بیش فعالی و خشونت در این کودکان شود. از این رو والدین و مربیان بایستی نسبت به این امر بسیار حساس باشند و با صبر و حوصله و فراهم کردن شرایط سعی نمایند فرصت بیان احساسات را برای آنان فراهم کنند.

از آن جا که نقص در مهارت های اجتماعی از بزرگترین موانع برای بهزیستی این افراد بوده و موجب محدودیت بر تعاملات اجتماعی آنان می گیرد؛ بنابراین ارائه راهبردهایی که بتواند موجب بهبود مهارت های اجتماعی شود، مفید بوده و می توان از آن به عنوان یک برنامه ی درمانی یا آموزشی در کنار سایر خدماتی که به این کودکان ارائه می شود، بهره جست.

حال باید در این پژوهش بررسی نمود که آیا می توان از مداخله ی نقاشی درمانی برای بهبود مهارت های اجتماعی این کودکان استفاده کرد؟

با توجه به پژوهش هایی که در زمینه نقاشی درمانی کودکان کم توان ذهنی انجام شده بیشتر تأکید بر کاهش عوامل روانشناختی مانند پرخاشگری، اضطراب و غیره داشته اند و همچنین از آن جا که مهارت های

اجتماعی از مؤلفه های اصلی رشد اجتماعی به خصوص در بین کودکان محسوب می شود و کودکان با ناتوانی ذهنی در این مهارت ها ضعیف می باشند، لذا ضروری است که در افزایش این مهارت ها به این قبیل کودکان کمک نمود و با توجه به این مهم که آموزش مهارت های اجتماعی به عنوان یکی از اهداف مهم آموزش و پرورش کودکان استثنایی می باشد، انجام پژوهش های بیشتر در این زمینه لازم به نظر می رسد.

۱-۳- اهداف پژوهش

- ۱- تعیین تأثیر نقاشی درمانی بر مهارت های اجتماعی پسران کم توان ذهنی آموزش پذیر (۸ تا ۱۸ سال)
- ۲- تعیین تأثیر نقاشی درمانی بر قاطعیت پسران کم توان ذهنی آموزش پذیر (۸ تا ۱۸ سال)
- ۳- تعیین تأثیر نقاشی درمانی بر همکاری پسران کم توان ذهنی آموزش پذیر (۸ تا ۱۸ سال)
- ۴- تعیین تأثیر نقاشی درمانی بر خویشتن داری پسران کم توان ذهنی آموزش پذیر (۸ تا ۱۸ سال)

۱-۴- سؤالات پژوهش

- ۱- آیا نقاشی درمانی بر افزایش قاطعیت دانش آموزان کم توان ذهنی آموزش پذیر تأثیر دارد؟
- ۲- آیا نقاشی درمانی بر افزایش همکاری دانش آموزان کم توان ذهنی آموزش پذیر تأثیر دارد؟
- ۳- آیا نقاشی درمانی بر افزایش خویشتن داری دانش آموزان کم توان ذهنی آموزش پذیر تأثیر دارد؟

۱-۵- فرضیه ی پژوهش

نقاشی درمانی بر افزایش مهارت های اجتماعی پسران کم توان ذهنی تأثیر دارد.

۱-۶- تعریف متغیرها

۱-۶-۱- تعریف نظری

نقاشی درمانی: نقاشی درمانی عبارت است از ترسیم خود انگیزه تصاویر که فرصت هایی برای ارتباط و بیان غیر کلامی فراهم می کند (لوویک^۱، ۱۹۸۳). یا بنا به تعریف میرزابیگی (۱۳۸۲)، نقاشی همچون دیگر قالب های هنری شیوه ای مناسب در بیان عواطف و عقاید، نیازها و نابسامانی های کودکان بوده و روش مؤثر در آموزش، تربیت و درمان آن ها به شمار می رود. خصوصاً این که نیل به اهداف تربیتی

^۱ . Levick

و درمانی در این خصوص بسته به سازماندهی فعالیت ها و برنامه هایی است که مورد علاقه ی کودک و قابل اجرا توسط وی باشد.

مهارت های اجتماعی: ایلکنور و بالین^۱ (۲۰۱۱)، مهارت های اجتماعی را به عنوان الگوی قابل پذیرش اجتماعی رفتار توصیف می کند که به دانش آموزان اجازه ی کسب تقویت اجتماعی و پذیرش و پرهیز از موقعیت های آزارنده را می دهد و به افراد کمک می کند بازخوردهای مثبت محیط اجتماعی را دریافت کرده و از بازخوردهای منفی جلوگیری می کنند و روابط بین فردی را تسهیل می نمایند.

به تعریف آیدوگان (۲۰۱۰)، مهارت های اجتماعی اغلب مجموعه ای پیچیده از مهارت ها در نظر گرفته شده اند که ابعادی مانند ارتباط و حل مسأله و تصمیم گیری، جرأت ورزی، تعاملات با همسالان و گروه و خودمدیریتی را شامی می شود.

کم توان ذهنی: با توجه به تعریفی که در DSM-IV-TR وجود دارد، کم توانی ذهنی حالتی است که در آن کارکرد هوش عمومی فرد به میزان چشمگیری زیر حد متوسط باشد و به طور همزمان سبب تخریب رفتارهای انطباقی او گردد و شروع این اختلال قبل از سن ۱۸ سالگی است. کودکان کم توان ذهنی از جمله کودکانی هستند که در رفتارهای سازمانی ضعف عمده ای دارند به گونه ای که انجمن کم توان ذهنی آمریکا (۲۰۱۰، ص ۴۹) دو ویژگی برجسته ی کم توانی ذهنی را محدودیت قابل ملاحظه در کارکرد شناختی و رفتارهای سازشی می داند.

کم توان ذهنی آموزش پذیر: این افراد به دلیل زیرهنجاری رشدی ذهنی نمی تواند از برنامه های تحصیلی مدرسه عادی بهره کافی ببرد، اما با آموزش و پرورش مناسب در سه زمینه ظرفیت رشد دارد: (۱) آموزش پذیری در سطوح دروس ابتدایی (۲) آموزش پذیری در سازش اجتماعی؛ به این ترتیب که کودک با آن بتواند به استقلال نسبتاً مناسبی در جامعه برسد (۳) به دست آوردن شغلی که با آن بتواند در بزرگسالی به طور کامل یا نسبی مخارج خود را تأمین کرده، از خود نگهداری کند.

۱-۶-۲- تعریف عملیاتی

مهارت های اجتماعی: نمره ای که دانش آموز در پرسشنامه ی مهارت های اجتماعی (SSRS)^۲ فرم والدین، کسب می کند.

نقاشی درمانی: منظور از نقاشی درمانی این است که گروه آزمایش به مدت ۸ جلسه ی متوالی (هر جلسه ۴۵ الی ۶۰ دقیقه) هر روز به نقاشی کشیدن پردازند. موضوعات جلسات نقاشی به ترتیب شامل **جلسه اول** ترسیم هیجانهای مختلف (خندیدن، گریه کردن و ...)، **جلسه دوم** ترسیم اعضای گروه، **جلسه**

^۱ . Ilknur & Bulbin

^۲ . Social Skills Rating System

سوم) ترسیم چه چیزی مرا ناراحت می کند؟ **جلسه چهارم)** حیوانی را ترسیم کنید که دوست دارید باشید، **جلسه پنجم)** نقاشی دیواری گروهی (با موضوع دلخواه کودکان)، **جلسه ششم)** ترسیم وقتی باران می بارد، هوا چگونه است؟ **جلسه هفتم)** نقاشی از بدن، **جلسه هشتم)** نقاشی همراه با موسیقی (موسیقی با ریتم کند و تند) و موضوع، دلخواه کودکان باشد.

کم توانی ذهنی آموزش پذیر: افرادی که در مراکز آموزش استثنایی مشغول به تحصیل هستند و با توجه به پرونده ی آنان هوشبهرشان بین ۵۵ تا ۷۰ است.